

УДК 316:001

*Т.Петрушина,
доктор соціологічних наук*

СПРИЙНЯТТЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ І НАУКОВЦІВ УКРАЇНСЬКИМИ ГРОМАДЯНАМИ

Проаналізовано такі індикатори сприйняття громадянами України вітчизняної науки, як довіра до вчених НАН України, уявлення про неможливість розвитку української держави без розвитку науки, ставлення до вибору професії вченого, розуміння важливості рекомендацій вчених для розвитку країни, а також зацікавленість людей у новинах з наукової тематики. Отримані дані свідчать про наявність суспільного запиту на розвиток вітчизняної науки.

Проанализированы такие индикаторы восприятия гражданами Украины отечественной науки, как доверие к ученым НАН Украины, представление о невозможности развития украинского государства без развития науки, отношение к выбору профессии ученого, понимание важности рекомендаций ученых для развития страны, а также заинтересованность людей в новостях по научной тематике. Полученные данные свидетельствуют о наличии общественного запроса на развитие отечественной науки.

The following indicators of perception of Ukrainian citizens towards domestic science have been analyzed: trust in scientists of the NAS of Ukraine, the idea of impossibility to develop Ukrainian state without development of science, attitude towards choosing the profession of a scientist, realizing of importance of scientists' recommendations for development of the state, as well as people's interest in news covering scientific themes. The obtained data evidence for public demand for development of domestic science.

Ключові слова: наука, довіра до вчених, вибір професії вченого, наука і суспільство

Ключевые слова: наука, доверие к ученым, выбор профессии ученого, наука и общество

Keywords: science, trust in scientists, choice of the profession of a scientist, science and society

Гідність людини можна оцінювати за її ставленням до дітей і людей похилого віку, гідність чоловіка – за його ставленням до жінки. Рівень гідності, інтелекту й соціального потенціалу розвитку суспільства багато в чому визначається станом науки в суспільстві й ставленням до неї з боку держави і пересічних громадян. Доля країни значною мірою залежить від тієї ролі, яку наука відіграє в її розвитку. Як зазначалося на слуханнях у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти від 13 березня 2013 р., “ми сьогодні маємо простий вибір: або продовжити дрейфувати у бік країн третього світу, або знайти сили дотягнутися до провідних країн, дотягнутися до тієї планки, яку нам поставили наші предки і якої очікують від нас майбутні покоління” [1, с. 23–24]. Йдеться не лише про загальний рівень освіченості суспільства, культури та інтелекту нації, а й про економічне і державницьке призначення науки: бути головним чинником і драйвером модернізації економіки і суспільства – забезпечувати конкурентоспроможність і гідне місце України серед розвинутих держав.

Сьогодні ще гостріше постало протиріччя між нагальною потребою у науково обґрунтованій програмі якнайшвидшого виведення країни з прірви кризових явищ і трагічних подій з подальшою розбудовою сильної, самостійної, справді соціальної держави і нинішнім критичним станом у науково-технічній сфері, який, без перебільшення, загрожує національній безпеці України. Україна ще утримує статус наукової держави, але за показником науково-технічного потенціалу вона опустилася за роки незалежності з 9-ї на 52-у позицію у світі [1, с. 11, 12]. Саме

тому державні структури, відповідальні за розвиток науки й освіти в країні, намагаються організувати широкий стратегічний діалог про майбутнє науки заради збереження і процвітання не лише вітчизняної науки, а й незалежної української держави¹. У цьому контексті важливого значення набуває володіння об'єктивною інформацією щодо сприйняття населенням вітчизняної науки і діяльності науковців. Зауважимо, що в країнах Євросоюзу в рамках спеціального проекту Євробарометру здійснюється постійний моніторинг громадської думки стосовно найрізноманітніших питань розвитку науки та її взаємовідносин із суспільством [2; 3]. При цьому близько третини громадян європейських держав вважають, по-перше, що рішення стосовно розвитку науки і технологій мають приймати вчені, інженери і політики, проте громадськість повинна бути поінформована про ці рішення і, по-друге, при прийнятті рішень стосовно науки й технологій необхідно проводити обговорення з громадськістю і враховувати громадську думку [3, р. 86]. Дослідженням громадської думки щодо проблем розвитку науки і технологій займаються і науковці США [4].

Українські соціологи також проводили декілька масових опитувань (Інститут соціології НАН України: 1998, N=1200; 2003, N=1500; Київський міжнародний інститут соціології: 2002, N=3990), присвячених вивченню думки населення щодо сучасного стану і перспектив розвитку вітчизняної науки, престижу професії науковця, довіри до вчених тощо. Напередодні 100-річчя з дня заснування

¹ У Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти 13 березня 2013 р. відбулися слухання “Стан та законодавче забезпечення фінансування наукової та науково-технічної діяльності”. У Верховній Раді України 2 липня 2014 р. пройшли парламентські слухання “Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави”, за результатами яких учасники звернулися до Президента України П.Порошенка з пропозицією присвятити одне з чергових засідань Ради національної безпеки та оборони України розглядові цих питань. У Міністерстві освіти і науки України триває робота з підготовки реформи вітчизняної науки.

Національної академії наук України ми в рамках цього річного моніторингу соціальних змін в українському суспільстві знов повернулися до цих важливих питань нашого сьогодення і майбутнього. Робити висновки щодо сприйняття населенням вітчизняної науки та її ролі в суспільстві необхідно не за одним, а за якомога більшою кількістю показників, які з різних сторін, у різних смислових контекстах віддзеркалюють існуюче ставлення громадян до науки. Дані моніторингу дали змогу оцінити це ставлення за чотирма показниками: 1) рівнем довіри до вчених; 2) уявленням про можливість/неможливість розвитку української держави та економіки без розвитку вітчизняної науки; 3) ставленням до вибору професії вченого; 4) авторитетністю вітчизняних учених серед українських громадян і влади. Крім того, ми хотіли з'ясувати, наскільки українські громадяни цікавляться новинами у сфері науки і порівняти це з їх інтересом до новин в інших сферах життя, а також з даними обстеження громадської думки в європейських державах.

Рівень довіри саме до вчених НАН України в нашому суспільстві на тлі тотальної недовіри до головних інститутів функціонування суспільства (за винятком персоніфікованої довіри своїм близьким і знайомим) залишається найвищим: їм довіряють 35,2% українських громадян, у тому числі переважно довіряють 29,6%, цілком довіряють – 5,6%. Рівень довіри до вітчизняних учених набагато вищий за рівень довіри громадян до Уряду, Верховної Ради, ЗМІ, керівників державних підприємств, приватних підприємців, громадських організацій, профспілок. На даний час його можна порівняти лише з соціальним капіталом довіри до Президента України П.Порошенка, якому довіряє 33,9% населення. Проте слід зазначити декілька принципових моментів. Не довіряє вченим НАН України сьогодні кожний п'ятий житель України (20,2%), не довіряє Президенту – кожний третій (34,8%). Показник довіри до вчених – це суто показник довіри до інституту науки взагалі, позбавлений персоніфікованого забарвлення. До

того ж він залишається найвищим і у часовому вимірі, про що свідчать соціологічні дослідження минулих років [5, с. 141]. Нинішній високий показник довіри до Президента має чітко персоніфікований зміст і зумовлений як ставленням громадян до особистості П.Порошенка, так і конкретно-історичною ситуацією в країні. За роки незалежності показник довіри до Президента постійно залишався низьким, за винятком 2005 р., коли довіра до Президента В.Ющенка короткочасно досягла найвищого неперевершеного рівня (йому переважно та цілком довіряла майже половина населення України – 49,2%). Отже, українські вчені зберігають високий рівень соціального капіталу довіри громадян до себе. Цей показник не залежить від основних демографічних характеристик населення – статі, віку, освіти. Деякі відмінності спостерігаються лише за соціально-економічним статусом зайнятості громадян. Серед самозайнятих частка тих, хто довіряє вченим НАН України, трохи більша, ніж серед групи найманих працівників (42,3 і 33,2% відповідно²), що, можливо, пов'язано з активнішою життєвою позицією і дещо вищим інтелектуальним потенціалом, а отже, і поінформованістю самозайнятих.

Важливу інформацію дають відповіді громадян на запитання “Чи можливий розвиток української держави та економіки без розвитку вітчизняної науки?”. Більшість вважає це неможливим (62,7%), у тому числі абсолютно неможливим – 33,5%, скоріше неможливим – 29,2%. Можливим таке припущення сприймають менше десятої частини населення (7,8%). Крім того, кожний шостий опитаний (15,0%) вважає, що такий розвиток неможливий в одних областях, але можливий в інших. Отже, більшість населення визнає принципову роль науки в розвитку нашого суспільства. Це є не лише схвальне сприйняття інституту науки в суспільстві, а й прояв суспільного запиту на активну участь науки в його розвит-

² Тут і далі зазначені лише ті відмінності, для яких існує статистична значущість відмінностей на рівні одного або п'яти відсотків.

ку, потреби і усвідомлення потреби в науковому обґрунтуванні і наукових рекомендаціях щодо вибору вірних шляхів і засобів розбудови української держави. Слід підкреслити усталеність громадської думки стосовно ролі і значущості науки. За даними опитування 2003 р., більшість українських громадян (83%) не мали сумніву в тому, що суспільство не може існувати без науки, причому кожний другий (54%) вважав, що наука значною мірою сприяє позитивним змінам у житті суспільства [5, с. 137]. Загалом доцільність розвитку науки в цілому визнавали 89% населення [5, с. 139]. Зрозуміло, що таке сприйняття науки в суспільстві накладає величезну відповідальність на вітчизняних учених за їхні висновки і рекомендації.

Уявлення про можливість/неможливість розвитку української держави та економіки без розвитку вітчизняної науки не залежать від статі і віку громадян. Певні відмінності спостерігаються за чинником освіти: серед респондентів із вищою і середньою освітою тих, хто вважає це неможливим, значно більше, ніж серед респондентів, які мають початкову або неповну середню освіту (70,6%, 65,4% і 54,5% відповідно). Але навіть серед громадян із найнижчим освітнім рівнем такої думки дотримується кожний другий! Цікаво, що серед тих, хто з оптимізмом дивиться у майбутнє і вважає, що у найближчий рік наше життя більш або менш налагодиться, 41,7% громадян впевнені, що розвиток української держави та економіки абсолютно неможливий без розвитку вітчизняної науки. Серед “песимістів” (або “реалістів”) – тих, хто не сподівається ні на які покращення – таку думку поділяє менша частка опитаних (34,4%). Більш категоричні в цьому питанні й ті, хто з довірою ставиться до вчених НАН України: неможливим розвиток українського суспільства без розвитку вітчизняної науки вважають 72,7% серед тих, хто довіряє вченим НАН України, і 56,1% серед тих, хто їм не довіряє. Підкреслимо: навіть серед громадян, які не

довіряють вченим НАН України, більше половини підтверджують важливість і значущість науки для суспільства.

Доволі високо громадська думка оцінює престижність професії вченого. За даними моніторингу 2012 р., остання належить до найбільш престижних професій і посідає п'яте-шосте місце серед 31 найменування найрізноманітніших за рівнем кваліфікації й освіти професій, після таких видів професій/занять як “міністр”, “депутат”, “керівник банку”, “директор заводу”, “адвокат, юрист” [6, с. 431]. За даними цього річного моніторингу, 70,9% українських громадян, якщо б близька їм людина вирішила стати вченим, схвалили б такий вибір, у тому числі безумовно схвалили – 33,8%, скоріше схвалили – 37,0%. Вагався з відповіддю кожний четвертий-п'ятий (22,6%), сприйняли б це негативно 6,5% респондентів. Така підтримка кар'єри вченого не залежить ні від статі, ні від віку, ні від освітнього рівня наших співвітчизників (в усіх соціально-демографічних групах переважає схвальне ставлення до вибору професії науковця) і свідчить не лише про високий престиж професії науковця в українському суспільстві, а й про розуміння важливої ролі науки в нашому житті в цілому. Серед тих, кого цікавлять нові наукові відкриття, ступінь такої схвальності вище, ніж серед тих, кого взагалі ніякі новини не цікавлять (82,1 і 55,9% відповідно), що цілком закономірно. Зазначимо, що і у 2003 р. понад 70% громадян були готові схвалити вибір близької людини стати науковцем. Хоча на той час більше 57% населення вважало, що престиж професії вченого за останні роки знизився [5, с. 140, 141].

На чії ж рекомендації, на думку громадян, має спиратися влада при розробці програми розвитку України? Насамперед на рекомендації українських вчених! Так вважають наші співвітчизники, незалежно від їх статі, віку і освіти. На другому місці серед експертів-радників респонденти бачать представників бізнесу, керівників підприємств та закордонних експертів, на третьому – політиків, державних діячів та громадські організації України (табл. 1).

Таблиця 1

Уявлення українських громадян про те, на чій рекомендації насамперед має спиратися влада при розробці програми розвитку України залежно від соціально-демографічних чинників, 2014 р. (%)

Експертні групи	Стать		Вік			Освіта				Усе населення загалом
	чол.	жін.	18–29 років	30–55 років	56 років і більше	початкова і неповна середня	середня і середня спеціальна	неповна та повна вища		
Політики та державні діячі України	21,1	19,7	21,0	20,4	19,9	21,5	19,6	19,8	20,3	
Представники бізнесу та керівники підприємств	25,8	22,8	23,0	26,8	20,6	20,3	23,5	0,2	24,1	
Вітчизняні вчені	37,9	33,6	28,4	35,0	40,8	31,7	36,9	39,2	35,4	
Закордонні експерти	27,5	21,7	24,1	27,3	19,5	23,8	23,3	26,4	24,2	
Громадські організації України	18,4	19,7	19,9	19,5	18,1	18,5	19,7	19,4	19,1	
Важко відповісти	21,8	29,4	30,4	22,5	28,9	29,3	26,1	20,9	25,9	

Статистично значущі відмінності з цього питання між чоловіками і жінками спостерігаються лише у ставленні до зарубіжних експертів: серед респондентів-чоловіків частка тих, хто вважає, що влада має спиратися на рекомендації закордонних експертів, дещо вища, ніж серед респондентів-жінок. За віковим чинником простежується чітка закономірність: чим старше громадяни, тим більше серед них відсоток тих, хто вважає, що влада має спиратися насамперед на рекомендації вітчизняних учених. Так само на людей впливає і рівень їхньої освіти: серед громадян із середньою і вищою освітою значущо більші частки тих, хто поділяє таку думку, порівняно з громадянами, які мають лише початкову або неповну середню освіту. Звичайно, на думку населення з цього питання суттєво впливає чинник довіри до науковців. Серед тих, хто дові-

рє вченим НАН України, майже половина (45,8%) вважають, що влада при розробці програми розвитку України має спиратися насамперед на рекомендації українських вчених, серед тих, хто не довіряє їм, таких лише третина (31,1%). На позицію громадян щодо пріоритетів експертної думки стосовно розвитку країни певний вплив має їх соціально-економічний статус зайнятості. Якщо проаналізувати відповіді респондентів на запитання, на чії рекомендації має спиратися влада при розробці програми розвитку України, отримуємо таке. Серед найманих працівників перше місце “експертного п’єдесталу” займають вітчизняні вчені (35,4%), друге поділяють закордонні експерти і представники бізнесу (28,0 і 25,3% відповідно), третє – політики і громадські організації України (20,8 і 18,2%). У самозайнятих бачення з цього приводу інше: на першому місці серед експертів, на рекомендації яких повинна спиратися наша влада, вони бачать бізнесменів (34,3%), на другому – політиків і вітчизняних учених (31,5 і 30,1%), на третьому – громадські організації і закордонних експертів (25,2 і 23,1%). На мою думку, це пов’язано зі специфікою зайнятості цієї групи респондентів, їх більш активною участю (ніж у більшості найманих працівників) в організаційно-економічних питаннях і більш прагматичним характером економічного мислення загалом.

Важливу інформацію щодо загальної зацікавленості населення у різного роду новинах ми отримали, аналізуючи відповіді респондентів на запитання, які новини цікавлять їх найбільшою мірою. Більше половини українських громадян серед шести запропонованих тематичних блоків новин обрали політику (57,5%), кожний п’ятий (19,2%) – спортивні новини, кожний шостий–сьомий – інші напрями (табл. 2). Така висока зацікавленість саме політичними новинами пояснюється як загальною тенденцією заполітизованості нашого суспільства (за даними моніторингових спостережень, політика постійно цікавить понад 70% населення), так і специфікою нинішнього часу: без-

Таблиця 2

**Зацікавленість жителів європейських країн
і громадян України новинами різної тематики* (%)**

Тематика новин	Жителі 27 країн ЄС		Українські громадяни
	дуже зацікавлені	помірно (певною мірою) зацікавлені	
Політика	18	50	57,5
Спортивні новини	25	40	19,2
Проблеми навколишнього середовища	37	51	17,8
Нові медичні відкриття	32	50	15,3
Культура та мистецтво	20	49	15,2
Нові наукові відкриття і технологічні досягнення	30	49	14,9

* Жителі європейських країн відповідали на запитання щодо ступеня їх інтересу до проблем, які стосуються шести тематичних напрямів, у межах спеціального опитування Євробарометру 2010 р. (респонденти обирали одну з чотирьох альтернатив: “дуже цікавлюсь”, “помірно цікавлюсь”, “взагалі не цікавлюсь”, “не знаю”) [3, с. 10]. Українські громадяни відповідали на запитання моніторингу 2014 р.: “Скажіть, будь-ласка, які новини цікавлять Вас найбільшою мірою?” (респонденти мали можливість обирати декілька варіантів відповідей).

прецедентним за всю новітню історію української держави загостренням соціально-політичної ситуації в країні і військовим протистоянням на Сході.

На жаль, через відмінності в інструментарії опитувань ми не можемо повноцінно порівнювати результати європейського та українського досліджень. Водночас певні висновки очевидні. Якщо європейців насамперед цікавлять проблеми навколишнього середовища, далі йдуть нові медичні і наукові відкриття, а спортивні новини, культура і політика займають останнє місце, то наші співвітчизники найбільшою мірою цікавляться насамперед політикою. Безумовно, інтерес до тих чи інших новин залежить від багатьох чинників, хоча саме політика найбільшою мірою цікавить усі без винятку категорії українських громадян. Наприклад, серед громадян із поганим і дуже поганим станом здоров'я більше тих, хто виявляє інтерес до нових

медичних відкриттів, ніж серед людей із добрим і відмінним станом здоров'я (18,6 і 10,2% відповідно). І навпаки, серед респондентів із поганим станом здоров'я тих, хто цікавиться новинами у сфері науки менше, ніж серед абсолютно або майже здорових людей (11,7 і 18,5%). Деяко вища зацікавленість у новинах науки серед громадян, які довіряють вченим НАН України (18,8%), серед тих, хто їм не довіряє, науковими новинками цікавляться 11,3% громадян. Більше інтересу до них виявляють також самозайняті (22,9%, для порівняння: серед найманих працівників цими новинами цікавляться 17,6%), люди із середньою і вищою освітою, а також молодь і представники середнього покоління. На особливу увагу заслуговують гендерні відмінності, і не лише стосовно наукових новинок. Зафіксовані відмінності в інтересах між чоловіками і жінками можна вважати класичним прикладом прояву гендерної специфіки світосприйняття і цінностей життєвого світу (табл. 3).

Проведений аналіз виявив також певну регіональну специфіку у відповідях респондентів. Так, найбільша підтримка і повага до вітчизняної науки і вчених спостерігається в регіонах з високою концентрацією науковців –

Таблиця 3

Ступінь зацікавленості українських громадян у новинах різної тематичної спрямованості: гендерні відмінності (%)

Стать	Тематика новин						Ніякі новини не цікавлять
	Спортивні новини	Політика	Нові медичні відкриття	Проблеми навколишнього середовища	Нові наукові відкриття та технологічні досягнення	Культура та мистецтво	
Чоловіча	36,1	60,7	7,9	13,7	18,5	7,6	7,9
Жіноча	5,7	55,1	21,2	21,1	12,0	21,2	10,7

серед мешканців східних областей України (Дніпропетровської і Харківської). Саме серед них зафіксована найбільша частка громадян, які вважають, що українська влада при розробці програми розвитку країни має спиратися насамперед на рекомендації вітчизняних вчених (44,0%). Аналогічно серед них і найбільші частки тих, хто довіряє вченим НАН України (45,9%), хто підтримував би своїх близьких у виборі професії вченого (77,0%), хто цікавиться новинами у сфері науки (20,7%). Найвищий рівень довіри до науковців, соціальної привабливості професії вченого спостерігається також серед киян. Слід зазначити, що і на заході країни вченим НАН України довіряє майже кожний другий житель (48,1%). Проте лише в цьому регіоні кожний третій мешканець вважає, що влада повинна спиратися на думку насамперед закордонних експертів (35,9%; для порівняння: в країні загалом так вважають 24,2%).

Висновок: усі використані в моніторинговому опитуванні індикатори сприйняття вітчизняної науки і вчених громадянами України свідчать як про високий рівень професійного авторитету і соціального капіталу українських науковців, так і про наявність суспільного запиту на розвиток вітчизняної науки.

Література

1. *Стан та законодавче забезпечення фінансування наукової та науково-технічної діяльності: матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти 13 березня 2013 р.* – К., 2013. – 615 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=56346&cat_id=49595

2. *Special Eurobarometer 401. Responsible Research and Innovation (RRI), Science and Technology. Report. 2013.* – Conducted by TNS Opinion & Social at the request of the European Commission, Directorate-General for Research & Innovation. – 215 p.

3. *Special Eurobarometer 340. Science and Technology. Report.* 2010. – 163 p.

4. *Science and Technology: Public Attitudes and Understanding. Chapter 7.* / National Science Board. 2014. *Science and Engineering Indicators 2014.* Arlington VA: National Science Foundation.

5. *Мартынюк И.* Академическая наука в общественном мнении и в оценках экспертов / И.Мартынюк, Н.Соболева // *Социология: теория, методы, маркетинг.* – 2006. – №1. – С. 134–152.

6. *Оксамитна С.* Престиж професій та занять у соціальному просторі міста / С.Оксамитна, С.Стукало // *Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг* / за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2012. – С. 429–435.